

خسارت زاید بر ديه

خيراله تيمورى

www.ketab.ir

خسارت زاید بر دیه

خیراله تیموری

چاپ اول ۱۳۹۱

چاپ: پرنیان

نسخه ۱۰۰۰

شماره نشر ۵/۱۷۲۶۹

انتشارات آیین دادرسی، پلاک یک، پاساژ نسیم، فلکه دانشگاه، تبریز

کد پستی ۵۱۶۵۶۹۸۵۶۱

تلفن ۳۳۴۱۰۱۱

www.ayenbook.com

تیموری خیراله

خسارت زائد بر دیه

مشخصات نشر	: تبریز - انتشارات آیین دادرسی ۱۳۹۱
مشخصات ظاهری	: ۱۷۲ ص
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۷۰۶-۰-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: دیات
موضوع	: خسارت
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۱ خ ۵ ت ۹ بپ۱۹۶/۷
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۲۷۵
شماره کتابخانه ملی	: ۲۶۱۶۲۲۶

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۵	درآمد: تبیین مسأله خسارت و ایدئولوژی
۱۷	بخش اول: کلیات
۱۷	مقدمه
۱۹	فصل اول: خسارت (ضرر و زیان)
۱۹	مبحث اول: مبنای تعهد جبران خسارت
۱۹	الف) نظریه تقصیر
۲۰	ب) نظریه ایجاد خطر (مسئولیت بدون تقصیر)
۲۱	مبحث دوم: ارکان خسارت
۲۱	۱) وجود ضرر
۲۱	۱ - ۱) مفهوم ضرر
۲۲	۱ - ۲) انواع ضرر
۲۵	۱ - ۳) شرایط ضرر قابل جبران
۲۶	۲) فعل زیانبار
۲۷	۱ - ۲) فعل زیانبار و عدم مشروعیت

۲۸	۲ - ۲) فعل زیانبار و تقصیر
۲۹	۳) رابطه سببیت فعل زیانبار و ضرر وارده
۳۰	۱ - ۳) اجتماع اسباب
۳۱	۲ - ۳) اسباب خارجی و اثر آن در مسئولیت
۳۳	مبحث سوم: شیوه‌های جبران خسارت
۳۳	۱ - برگرداندن وضع پیشین
۳۴	۲ - جبران خسارت از طریق پرداخت معادل
۳۵	فصل دوم: ضمان دیه
۳۵	مبحث اول: مفهوم دیه
۳۵	۱ - معنای لغوی دیه
۳۸	۲ - تعریف فقهی دیه
۴۰	۳ - تعریف قانونی دیه
۴۱	مبحث دوم: شرایط تحقق دیات در فقه اسلامی
۴۲	۱ - فعل زیانبار
۴۶	۲ - ضرر و زیان (اثر جنایت غیر عمدی)
۴۹	۳ - متضرر (مجنی علیه در جنایت غیر عمدی)
۵۰	۴ - رابطه سببیت میان فعل زیانبار (غیر عمدی) و ضرر و زیان
۵۳	بخش دوم: تحلیلی بر اجناس ششگانه دیات
۵۳	فصل سوم: مفهوم سنت
۵۳	مبحث اول: نحوه تکیه بر سنت
۵۷	مبحث دوم: سنت از نگاهی دیگر
۶۵	فصل چهارم: عدم موضوعیت اجناس ششگانه دیات
۶۷	مبحث اول: دیه در قرآن
۶۹	مبحث دوم: دیه در سنت
۸۱	بخش سوم: تحلیلی بر مقطوع بودن میزان دیه

۸۱	فصل پنجم: ماهیت حقوقی دیه
۸۱	مبحث اول: ضرورت بحث از ماهیت حقوقی دیه
۸۶	مبحث دوم: ماهیت حقوقی دیه و مجازات مالی
۱۰۴	مبحث سوم: ماهیت جبرانی نظام دیات
۱۰۹	مبحث چهارم: دوگانه بودن ماهیت حقوقی دیات
۱۱۳	مبحث پنجم: ماهیت حقوقی دیه از نظر نگارنده
۱۲۵	فصل ششم: ملاک تعیین میزان دیه
۱۳۷	بخش چهارم: شرایط و قلمرو ضرر و زیان‌های قابل جبران
۱۳۷	فصل هفتم: شرایط ضرر و زیان‌های قابل جبران
۱۴۹	فصل هشتم: قلمرو ضرر و زیان‌های قابل جبران
۱۵۱	بخش پنجم: نگاهی دوباره به « خسارت زاید بر دیه »
۱۵۱	مبحث اول: مفهوم خسارت زاید بر دیه
۱۵۳	مبحث دوم: اقوال موجود در باب خسارت زاید بر دیه
۱۵۸	نتیجه گیری
۱۶۱	فهرست منابع و مآخذ

پیشگفتار

بیش از ۱۲ سال است که از نوشتن این رساله تحقیقی می‌گذرد. ۱۲ سال که بدون اغراق به اندازه یک قرن حادثه، تغییر و تحول را در خود جای داده است. گسترش شوک‌آور اینترنت و شبکه‌های ماهواره‌ای، دنیا پهناور را در جعبه‌ای کوچک جای داده ناباورانه و تمامی ابعاد تاریک و ناپیدای زندگی مردمان جهان را در برابر چشمان هم به تماشا گذاشته است. ارتباط لحظه به لحظه و تبادل سریع دانش و تجربه، مرزهای جغرافیایی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی را درهم ریخته است. گویا قیامت آغاز شده است که قرآن در وصف آن می‌گفت: «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ» روزی که رازها فاش گردد (سوره طارق).

پیشرفت فن‌آوری حتی به انسان این امکان را فراهم کرده است که با دور شدن از کره زمین به کلیت آن بیندیشد. اولین بانوی فضانورد ایرانی خانم انوشه انصاری در مصاحبه‌ای با جملات بسیار ساده‌ای اغلب آثار تاریخی، فلسفی، ادبی، اشعار، حماسه‌ها، و اسرارکشی‌ها را از معنی تهی کرده و آرمان‌های دیرین بشریت را به چالش کشیده است، از او نقل کرده‌اند:

«از آن بالا بالاها که به کره زمین نگاه می‌کردم و آن را در دل کرات بی‌شمار دیگر ناچیز می‌یافتم باورم می‌شد که ما مردمان زمین محکوم به یک سرنوشتیم».

حال با این وصف؛ اقدام به نشر رساله‌ای که متعلق به سالهای پیش است، چندان مفید به نظر نمی‌رسد به ویژه که در سالهای اخیر مقالات و کتب متعدد در باره موضوع «دیه» به رشته تحریر درآمده است. اما چه باید کرد که در میان این همه اتفاقات و تحولات گسترده ما همچنان با مشکلاتی دست به گریبان هستیم که طرح آن آدمی را در حیرت و بهت فرو می‌برد.

تغییر و افزایش ناگهانی مبلغ «دیه» در سال جاری همه را متحیر کرد و مبنای محاسبه دیه را با چالش جدی روبرو کرد به طوری که قوه قضائیه علیرغم استدلال‌های کارشناسانه از تصمیم خود بازگشت. ما در دنیای پرمخاطره و پرحادثه زندگی می‌کنیم و دیه در این میان بیش از پیش

نقش‌نمایی می‌کند و نظر به رابطه تنگاتنگ آن با زندگی مردم، به ناچار مردم را به ژرفاندیشی فرامی‌خواند چنانکه همه در ورای این حوادث مختلف کارآمدی احکام دیه را به نظاره می‌نشینند و چه بسا آن را به دیگر احکام دینی نیز تسری می‌دهند.

با کمال احترام و خضوع در مقابل اندیشمندان حوزه دین و فقه و حقوق، نگارنده بر این باور است که در این زمانه و با وجود این همه تغییرات روزافزون، هرگز با وصله زدن‌های مکرر نمی‌توان بر معضلات فقهی و حقوقی فائق آمد بلکه باید «طرحی نو در انداخت».

به تعبیر شهید مطهری دین اسلام بیش از هر چیز «راه» است. بنابراین هر نگرش و تفسیری خلاف آن جز به جمود و انحطاط نمی‌انجامد. زمانی سخن از موضوعیت داشتن یا عدم موضوعیت اجناس دیه با مخاطراتی همراه بود اما واقعیت‌های زندگی به راه خود می‌روند. امروزه با درایت فقهای زمان شناسی دیگر حله‌های یمنی و دینار و درهم را به کنار گذاشته‌اند.

پرواضح است شر و گاو و گوسفند هیچ مزیت و برتری نسبت به آنها نداشته و ندارند. بنابراین انتظار بازخوانی مجدد مبون روایی و فقهی و ارائه طرحی تازه نه تنها توقع نابجایی نمی‌باشد بلکه ضرورت و مسئولیت تاریخی محسوب می‌گردد.

این رساله عاری از تحکم و اظهارات جزمی است و مقصود نگارنده ارزیابی فقهی غیرمرسوم از «دیه» است و بسط و تکامل آن یقیناً در گرو هم‌اندیشی عالمانه است و صد البته هم‌اندیشی هرگز مثل هم‌اندیشیدن نیست بلکه جمع همه نگاه‌های متفاوت در کنار هم است تا با دانش تجربه بیشتر برای حل معضلات جامعه دست به کار شویم. بی‌تردید هیچکس کتاب بی‌نقصی نخواهد نوشت بلکه همیشه این دیگرانند که آن را کامل می‌کنند.

شاید بازخوانی رساله و تعمق در آثاری که بعد از تحریر آن منتشر شده‌اند، به غنای آن می‌افزود ولی در آن صورت شیرازه تحقیق نیز از هم می‌گسخت بنابراین بدون هیچ تغییری نسبت به انتشار آن اقدام می‌شود چرا که نویسنده بیش از آن که دغدغه‌های اطلاعات آن را داشته باشد به نوع نگاه و تحلیل موضوع می‌اندیشد.

این تحقیق محصول راهنمای عالمانه دانشمند فقید حضرت آیت‌الله سیدحسن مرعشی است روحش شاد و قرین رحمت الهی باد و نیز در تولد این ایده نباید حوصله و تدبیر و ارشادات صادقانه استاد دکتر میرسعیدی را از نظر دور داشت.

در پایان قدردانی صمیمانه خود را از همکاری مدیریت محترم انتشارات ایسین خاطر نشان می‌کنم.

خیرالله تیموری

۱۳۹۰/۹/۳

تبریز

مقدمه

(۱) سر آغاز:

۱ - ۱) پژوهش از جهتی در گونه است:

الف) پژوهش ابتکاری یا نوجویی، یعنی یافتن یا کشف آن چه بر دیگران مجهول است.

ب) پژوهش تاییدی یا نوگستری، یعنی گستردن یا تفصیل آن چه بر دیگران به اجمال معلوم است. در پژوهش از نوع اول از آن چه دیگران دریافته‌اند یاری می‌گیریم تا به آنچه در نیافته‌اند برسیم. و در پژوهش از نوع دوم، یافته‌های مجمل دیگران را به تفصیل می‌گسترانیم تا همه ابعاد و زوایای آن روشن شود.

بنابراین پژوهش در هر حال متضمن نوعی نوآوری است و از تکرار و تقلید و کهنه‌آموزی به دور^۱

از محقق تا مقلد فرقی نیست

کاین چو داوود است و آن دیگر صداست

منبع گفتار این سوزی بود

و آن مقلد کهنه‌آموزی بود^۲

۱- آریانپور، ا.ح. پژوهش، امیرکبیر، ۱۳۵۸، ص ۱۰

۲- جلال‌الدین بلخی (مولوی)، مثنوی معنوی، ج اول، ص ۲۷۴، نقل از مأخذ پیشین

۲ - ۱) کلید رشد و ترقی در جهات مختلف علمی، تحقیقات و بررسی‌های مستند و روشمند است. بنابراین بیهوده نیست که امروزه، در محافل علمی تنها تحقیقی از اعتبار و ارزش لازم برخوردار است که روشمند باشد. «اصولاً هر کس به میزانی که روش علم و طریق اندیشیدن یاد می‌گیرد، می‌تواند عالم باشد آ».

۲ - موضوع تحقیق:

امروزه عده‌ای بر جرایم سنتی از قبیل ضرب و جرح و قتل که هنوز آمار در خور توجهی را به خود اختصاص می‌دهد، زندگی ماشینی موجب شده است که در سطح شهرها، جاده‌ها، کارگاهها، کارخانجات، بیمارستانها، تأسیسات و شرکتها و غیره، هر روز شاهد حوادث ناگواری باشیم که در کنار تهدید جدی حیات انسانها، خسارتهای هنگفتی نیز از این طریق بر افراد و جامعه، وارد شود. بدیهی است در کشور ما نیز همانند سایر کشورها قوانین زیادی در خصوص نحوه جبران خسارتهای وارده وجود دارد. اما می‌دانیم مقنن ما، به خاطر تبعیت از شریعت اسلام، در مقابل ضررهای بدنی، مالی را تحت عنوان «دیه» مقرر کرده است. همچنین می‌دانیم صدمات وارده بر جسم انسان، خسارات و هزینه‌های زیادی را بر حادثه دیده یا مجنی علیه تحمیل می‌کند مانند هزینه‌های تشخیص و درمان، استراحت پزشکی ضروری منجر به بیکاری، خسارات روحی، از کار افتادگی و غیره ... گفتنی است، بسیار اتفاق می‌افتد که خسارات وارده بیش از مقدار دیه مقرر می‌باشد. با این وصف، سؤال این است که، تکلیف این ضررهایی که مقدارشان بیش از دیه مقرر است چیست؟

ما در مقابل این سؤال اساسی، ضوابط چندان روشنی نداریم. در اینجا برای اینکه اهمیت مسئله ملموس‌تر احساس شود و مشکل مورد نظر بهتر تبیین گردد، از میان دهها موارد اتفاق افتاده، تنها به ذکر یکی بسنده می‌کنیم.

یک چشم فردی به طور غیر عمد، به وسیله فرد دیگر کور می‌شود، و چون احتمال داده می‌شود که چشم دیگر نیز کور شود، مجنی علیه اقدام به عمل جراحی می‌کند، و با تحمل هزینه‌ای نزدیک به چهار صد هزار تومان، مانع از دست دادن چشم دیگرش می‌شود، پس از آن دادگاه جانی را محکوم به پرداخت نصف دیه می‌کند (دیه یک چشم نصف دیه

کامل است) و جانی با انتخاب پنج هزار درهم، مبلغی در حدود دویست هزار تومان را می‌پردازد. محکوم له اعتراض می‌کند که من فقط چهارصد هزار تومان خرج عمل جراحی کرده‌ام، تا چشم دیگرم کور نشود و یک چشم خود را به همراه بسیاری چیزهای دیگر از دست داده‌ام، حالا تنها دویست هزار تومان باید بگیرم؟ اگر چه این نوع دعاوی منطقی است. ولی کسی تاییدی قانونی برای آن پیدا نمی‌کند.^۲

۳ - اهمیت و ضرورت تحقیق:

۱ - ۳) در پی تغییرات عمده‌ای که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در کشور بوجود آمد، قانونگذار نیز به مرور سعی کرده است، قوانین را بر مبنای موازین اسلامی تنظیم نماید. در واقع دستگاه قضایی کشوری ما، مجری احکام و قوانین دین مبین اسلام است؛ به دیگر سخن، دستگاه قضایی نقطه تلاقی دین و زندگی مردم محسوب می‌شود. پس طبیعی است که هرگونه ضعف آن، کدورتی در سیمای تابناک دین ایجاد کند.

باید توجه داشت هر قانونی که بدون توجه به مقتضیات زمانی و مکانی آن تدوین گردد، قطعاً در مقام عمل با مشکل مواجه خواهد شد. پس بازنگری و اصلاح قوانین یک امر ضروری است که می‌بایست قانونگذار، این امر را به طور دایم، وجهه همت خود قرار دهد. در هر حال، نظام دیات بخشی از قوانین ما را به خود اختصاص داده است. اکنون که سالها از اجرای آن می‌گذرد، ضروری است با توجه به شیوه زندگی مردم و پیشرفت فن‌آوری، بیش از پیش در آن تأمل کنیم.

۲ - ۳) پیشرفت فن‌آوری و زندگی ماشینی موجب شده است که همواره حوادث زیانباری بشر امروزی را تهدید کند. نگاهی به آمار تلفات رانندگی و زیانباری که در کارگاهها و بیمارستانها و کارخانجات به بار می‌آید، حاکی از خطرات بزرگی است که انسان توانای امروزی با آن روبروست. اغلب این اتفاقات در کشور ما به نوعی با قوانین دیات حل و فصل می‌شوند. جالب است که بدانیم بر اساس آماری حدود چهل درصد از پرونده‌های وارده به

اجرای احکام را، پرونده‌های دیات تشکیل می‌دهند.^۳ این رقم واقعاً زیاد است و سنکینی آن بر دوش دستگاه قضایی طاقت فرسات.

بنابراین در چنین شرایطی باید مقررات چنان تنظیم شود که امنیت و آسایش جامعه متزلزل نگردد و مردم با خیال نسبتاً آسوده در عرصه‌های مختلف زندگی فعالیت نمایند.

۴ - پیش فرض تحقیق:

۱ - ۴) در بررسی قواعد و قوانین حقوقی شریعت اسلام، نمی‌توان شرایط تاریخی، جغرافیایی و نظام زیستی محل نزول وحی را نادیده گرفت. قرآن کریم تنها به زبان عربی نازل نشده است، بلکه برای انتقال پیام و ادیسه خود آداب و رسوم و به طور کلی فرهنگ و تمدن آن دیار را به خدمت گرفته است. از آنجا که اسلام متعلق به همه ازمه و امکان می‌باشد بنابراین تفکیک پیام (وحی) از قالبهای متعلق به آن آب و خاک و فرهنگ، جهت گسترش و استمرار وحی یک ضرورت غیر قابل تردید است.

۲ - ۴) احکام دیات همانند بسیاری دیگر از احکام دینی، همواره در عرصه زندگی مردم و در جریان مستقیم حل و فصل دعاوی و مرافعات مربوطه قرار نگرفته است و طبیعتاً در کنار تحولات گسترده زندگی اجتماعی و همگام با دیگر نهادهای اجتماعی مسیر طبیعی رشد و بالندگی خود را طی نکرده است. برای قضاوت در احکام دیه در عصر حاضر، تا حد امکان عقلی، باید این خلاءها و نواقص موجود از حیث عقلی و منطقی پر شود.

۵ - فرضیه تحقیق:

به نظر می‌رسد که خسارتهای زاید بر دیه حاصل این باور است که مبلغ و مقدار دیه به صورت مقطوع از طرف شرع تعیین شده است و کم و زیاد کردن آن جز به مصالحه، غیر شرعی است. لذا بعضی مواقع خسارتهای وارده با پرداخت دیه مقرر جبران نمی‌شود و بر این اساس خسارتهای زاید بر دیه مطرح می‌شود. با این توضیح کوتاه این فرضیه قابل طرح است: دیه مقدار مالی است که برای جبران ضرر و زیانهای حاصله از صدمات بدنی به مجنی علیه یا بستگان وی مقرر شده است.^۴ به عبارت دیگر گمان ما این است که مبنا و ملاک مقدار

۵ - مرکز تحقیقات و پژوهشهای قوه قضائیه، بررسی وضعیت اجرای احکام دیات و علل اطاله آن، ص ۲۰

۶ - این تعریف در واقع همان تعریفی است که در ماده ۲۹۴ قانون مجازات اسلامی از دیه شده است.

دیه آن خسارتهایی است که به سبب آسیب بدنی بر فرد یا بستگان وی وارد می‌شود. اگر این فرضیه اثبات شود طبیعی است که دیگر بحث از خسارت زاید بر دیه به صورتی که الان مطرح است بی‌معنی خواهد بود.

۶ - روش تحقیق

روش ما در این تحقیق همان شیوه‌های متداول در استنباط و بررسی ادله شرعی و حقوقی خواهد بود. رشته مضلات کنونی عمدتاً در شیوه نگرش به مسئله نهفته است. لذا در این نوشتار با بهره‌گیری نگره تاریخی، جامعه‌شناختی و معرفت‌شناختی و با بررسی منابع حقوقی و مستندات فقهی، به حل و فصل قضیه مربوطه خواهیم پرداخت.

۷ - اهداف تحقیق

۱ - ۷) هدف آرمانی تحقیق این است که بعنوان یک مسلمان از دین و مسلک خویش دفاع کرده و تا حد امکان در جهت زدودن گرد بیری از چهره آن تلاش کنیم. نباید اصل نظام حقوقی دین عزیز اسلام به دلیل ناهمگونی بعضی از قوانین آن با شرایط زندگی کنونی مردم، بی‌اعتبار تلقی شود.

۲ - ۷) همچنان که قبلاً نیز متعرض شده‌ایم در جامعه ما، متأسفانه تکلیف ضرر و زیانهای مازاد بر دیه، هنوز مشخص نشده است و این مایه سلب امنیت و آرامش جامعه است. ما که با استفاده از سرمایه‌های مادی و معنوی این مرز و بوم به دانشی - هر چند اندک - دست یافته‌ایم. لازم است که در خدمت مصالح مردم عزیز باشیم تا بدین طریق دین خود را ادا نمائیم.

درآمد

تبیین مسأله خسارت زاید بر دیه

یکی از نکات مهم عصر حاضر مفهوم تغییر است و این احساس میان انسانها وجود دارد که دگرگونی و تغییر امر غیر قابل برگشت، منع ناشدنی و قطعی است و در هر جامعه‌ای تغییرات تکنیکی، جمعیتی، بوم‌شناختی و تغییراتی که توسط ناسازگارهای اقتصادی و سیاسی و ایدئولوژی‌های متضاد حاصل می‌شود به چشم می‌خورد. حقیقت و حضور تغییر اجتماعی در همه جا به طرق مختلف توضیح داده می‌شود، برای مثال در تماشای یک فیلم

قدیمی، تفاوت‌ها در چند نسل پیش، در سبک لباس پوشیدن، نحوه حمل و نقل، اصطلاحات، عادات، طرح ساختمان‌ها، طبیعت، روابط انسانی در خانه، محل کار و خیابان‌ها به چشم می‌خورد. با گوش دادن به قصه‌های پدربزرگها نیز متوجه این تفاوتها می‌شویم.^۷ از دیدگاه «ایزنشتاد»^۸ «تمایل به تغییر در تمامی جوامع انسانی ذاتی است، چرا که آنها با مسائلی روبرو می‌شوند که هیچ راه حل دائمی برای آنها وجود ندارد».^۹ ناگفته پیداست این تغییرات، دگرگونی در رفتار، تأثیر در سبک زندگی، ارزشها، نحوه سازگاری، و الگوهای نهادی را با خود می‌آورد.

به عبارت دیگر تحولات گوناگون اجتماعی، روابط حقوقی تازه‌ای را در جامعه باز تولید می‌کند.

توسعه زندگی شهری، اختراع دستگاهها و ابزارهای گوناگون صنعتی، گرچه برای هرچه بهتر کردن زندگی است، اما به همراه خود خطرات بس فراوانی را به وجود می‌آورد. نگاهی به آمار تلفات و مصدومیت‌های ناشی از تصادفات رانندگی^{۱۰} و حوادث واقعه در کارگاهها، بیمارستانها، کارخانجات و شرکتها و غیره نشان می‌دهد که برای امنیت و آسایش فردی و اجتماعی مردم خطرات تهدید کننده زیادی وجود دارد.

به هر روی، امروزه، افراد در معرض حوادث گوناگونی می‌باشند که منجر به وارد آمدن ضایعات جسمی و روحی متعدد و پیچیده‌ای می‌گردد که اقدامات تشخیص و درمانی مختص خود را می‌طلبد که اکثراً بسیار پر هزینه و طولانی مدت است. وانگهی؛ بسیاری از آسیب‌ها، جراحات شکستگیها، بیماریها، نقص عضوها و زوال منافع در گذشته غیر قابل درمان بود ولی امروزه در سایه پیشرفتهای چشمگیر دانش پزشکی و جراحی به آسانی قابل درمان می‌باشد و نقص عضوی هم بجا نمی‌گذارد.

۷ - استفان واگو، درآمدی بر تنورپها و مدل‌های تغییرات اجتماعی. ترجمه احمد رضا غروی‌زاد. مؤسسه انتشارات جهاد دانشگاهی (ماجد)، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۶ و ۲۰.

8- Eisenstadt

۹ - استفان واگو، همان، ص ۳۵.

۱۰ - آمار تصادفات در ایران هر ساله سیر صعودی داشته است. سالانه طبق آمار نیروی انتظامی ۳۶۰۰۰ (سی و شش هزار) تصادف در جاده‌های کشور و شهرها واقع می‌شود که از این تعداد تصادف ۲۶۰۰ (دوهزار و ششصد) نفر کشته می‌شوند. رک. فتحعلی‌پور، عطاءالله. مسئولیت جزایی و مدنی ناشی از تصادفات رانندگی، چاپ اول، ۱۳۷۶، ص ۱۹-۱۸.

این مسأله از آن جهت قابل تأمل است که دیه طبق قانون زمانی استقرار پیدا می‌کند که ضرر قطعی شده باشد، بر این اساس در بعضی موارد باید مدتی به انتظار نشست اگر پس از انقضای مدت مزبور وضعیت اولیه برگشت نمود دیه مقرر برعهده جانی استقرار پیدا می‌کند.^{۱۱}

بنابراین، امروزه با توجه به پیشرفتهای شگرف علم پزشکی و جراحی، بسیاری از موارد به آسانی قابل درمان بوده و نقص عضوی هم بجای نمی‌ماند، بنابراین مجنی علیه می‌تواند به پزشک مراجعه نکند و در نتیجه نقص عضو پیدا کرده و از این طریق دیه و ارش به او تعلق گیرد و یا می‌تواند برای باز یافتن سلامت خویش هزینه‌های سنگینی صرف کند، اما چون دیگر هیچ عیب و نقصی در او باقی نمی‌ماند و فرد به وضعیت پیشین خود برمی‌گردد، دیگر هیچ دیه و ارشی به او تعلق نگیرد، آیا این با اصل اساسی دین اسلام که عدل و انصاف باشد، سازگاری دارد؟

به موارد ذیل که در پی درخواست پزشکی قانونی کشور مبنی بر تحقیق و اظهار نظر از اداره حقوقی قوه قضائیه سؤال شده است، توجه کنید به طور قطع، عمق تحولات امروزی و بدنبال آن مجهولات فقهی و حقوقی را به طور ملموس می‌توان ملاحظه کرد.

۱ - با توجه به اینکه یک جراحی در حد متلاحمه می‌تواند منجر به قطع عصب و فلج عضو گردد که در صورت عدم اقدام به درمان، دیه فلج عضو را خواهد گرفت در حالی که اگر با تحمل هزینه‌های سنگین جراحی ترمیمی و تخصصی، پیوند عصب صورت گیرد و از فلج حتمی پیشگیری به عمل آید، تنها دیه متلاحمه تعلق می‌گیرد آیا می‌توان هزینه درمان را در تعیین خسارت لحاظ نمود؟^{۱۲}

۲ - از نظر پزشکی قانونی محل شکستگی در یک استخوان بسیار مهم است. به طور مثال خسارت ناشی از شکستگی سر استخوان که می‌تواند منجر به تخریب مفصل و محدودیت

۱۱ - میرسعیدی، سیدمنصور، ماهیت حقوقی دیات، ص ۴۹-۴۰ و نیز ر.ک. عوض احمد ادریس، دیه، ترجمه علیرضا فیض، ص ۱۲۷-۱۲۵.

۱۲ - مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه، قم، شماره نامه ۱۰۴۸/م، مورخ ۳۶/۵/۲۷.

حرکتی شود با شکستگی تنه استخوان متفاوت است. در حالی که دیه هر دو یکسان می‌باشد. آیا می‌توان برای جبران خسارات وارده اقدامی نمود؟^{۱۳}

۳ - هزینه‌های درمان در زنان و مردان یکسان است و حتی گاهی به منظور اجتناب از نقص در زیبایی در زنان بیشتر نیز می‌باشد. در حالیکه دیه زن نصف دیه مرد است. لذا جبران خسارات ناشی از تشخیص و درمان صرفاً با تعیین دیه، امکان پذیر نخواهد بود. آیا می‌توان این خسارات را به نحو دیگری جبران نمود؟^{۱۴}

همچنین در طی نامه‌ای از طرف پزشکی قانونی کشور به مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه مواردی مطرح است که در خور تأمل هستند در ذیل به بعضی از آنها اشاره می‌شود.

۴ - به دلیل دخالت عوامل عدیده‌ای نظیر ویژگیهای ضایعه و نظیر نوع و شدت، تعداد محل، ابعاد، میزان درمان پذیر، آسیبهای همراه و عوارض حاصله) عوامل فردی (نظیر سن، جنسیت، زمینه آسیب پذیری و سابقه بیماری) ارزش عضوی و میزان کارایی و از کار افتادگی، نقص عضوی، ضریب شغلی و ویژگی کاری عضو) و بسیاری از عوامل. دیگر خسارت وارده به افراد حادثه دیده یکسان و برابر نیست. لازم به توضیح است که این عوامل به خاطر پیشرفتهای تکنولوژی و اختراع وسایل و ابزارها و برقی. جوامع بشری بیشتر نمود پیدا کرده است مثلاً افزایش روز افزون جمعیت و پیدایش تمدنهای تازه بر پایه علوم جدید و دانش اقتصاد موجب شده است که مشاغل و حرف گوناگون در جامعه بوجود آید. شغلهایی که در گذشته حتی تصورش هم ممکن نبود. این خود موجب ایجاد مباحثی نو، تحت عنوان ضریب شغلی شده است که باید همواره در انشای قوانین مورد توجه باشد مثلاً خلبانی، فضانوردی، رانندگی، نقاشی، نوازندگی و امثالهم.^{۱۵}

۵ - جراحی که به درون بدن انسان وارد می‌شود بر اساس عضو آسیب دیده در داخل بدن. متفاوت است در حالیکه دیه در حد جانفیه یکسان است به طور مثال، جانی که منجر به

۱۳ - مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه. قم. شماره نامه ۱۰۵۲/م. مورخ ۷۶/۵/۲۷.

۱۴ - مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه، قم. شماره نامه ۱۰۷۶/م. مورخ ۷۶/۵/۲۷.

۱۵ - امروزه معاش افراد، اغلب از تنها شغل آنها تأمین می‌شود. بنابراین، نقاشی و نوازندگی و غیره راه درآمد و زندگی نیز است. برخلاف گذشته که اثرهای هنری اغلب در کنار شغل افراد شکل می‌گرفت.

پارگی روده می‌شود با جائفه‌ای که تنها منجر به پارگی پرده صفاق و چادرینه (امنتوم) می‌شود از نظر سیر درمان و هزینه‌ها و نقص عضو به هیچ وجه یکسان نیست.

۶ - بسیاری از ضایعات وارده به بدن، مجموعه‌ای از چندین آسیب مختلف را شامل می‌شود. مثلاً شکستگی استخوان اندامها که در برخی از موارد همراه با صدمات عروقی و عوارض ناشی از آن و با صدمات عصبی حسی و حرکتی است در حالیکه این گونه موارد تنها به دیه شکستگی استخوان اکتفا شده است؟

۷ - طول و عرض جراحات در ارزیابی خسارات اهمیتی ویژه دارد که مورد توجه قرار نگرفته است به طور مثال دامپ در صورت به طول یک سانتی‌متر با ده سانتی‌متر از نظر میزان دیه مساوی هستند.

۸ - در پرتو پیشرفتهای دانش تشریح و فیزیولوژی، ارزش عضوی و میزان کارایی این اعضای مختلف بدن به نحو قابل ملاحظه‌ای شناخته شده است؛ در حالیکه در سالهای پیشین و دهه‌های قبل به صورت کنونی روشن نبود. ارزش عضوی اعضای بدن ناشناخته مانده بود و به همین دلیل ارزیابی درصد نقص عضوها در زمان حاضر در مقایسه با گذشته به کلی تفاوت پیدا کرده است با توضیح فوق به مورد ذیل عنایت کنید.

۱ - ۸) ارزش عضوی انگشتان یک دست نسبت به هم و نسبت به پا یکسان نمی‌باشد در حالی که دیه مساوی دارند. به طور مثال قطع انگشت شست دست موجب ۳۰ الی ۴۰ درصد نقص عضوی می‌شود در حالی که قطع انگشت کوچک است ۲ الی ۶ درصد نقص عضو ایجاد می‌نماید و این دو در دیه مساوی هستند.

۲ - ۸) آسیب انگشت اشاره در یک فرد نویسنده یا جراح یا سگاز یا یک نگهبان یا فردی که از انگشتان در شغل خود استفاده تخصصی نمی‌نماید تفاوت دارد.

۳ - ۸) اهمیت زبان و تکلم در یک فرد خطیب که درآمد زندگی‌اش از سخنوری است آیا با هنرمندی که از هنر دستانش امرار معاش می‌نماید یکسان است و فقدان آن خسارتی مساوی وارد می‌آورد، در حالیکه دیه آنها یکسان است.

۹ - یک عارضه مشابه در دو فرد به دلیل ویژگیهای فردی متفاوت و اختلاف عواملی نظیر سن، جنس، مقاومت بدن، سطح ایمنی و حوادث غیر قابل پیش بینی، سرنوشت متفاوتی خواهد داشت. برای مثال یک شکستگی در یک فرد منجر به چند بار عمل جراحی و دو سال

اگر جواب منفی باشد در آن صورت دیگر موضوع خسارت‌های زاید بر دیه بر یک بحث، انحرافی محسوب می‌شود.

این فرض را از آن جهت می‌خواهیم بیازماییم که:

اولاً معقول به نظر نمی‌رسد که ما تلاش کنیم نهادهای سنتی خود را با وصله‌های مکرر، نسبت به واقعیت‌های اجتماعی سازگار نمائیم. این کار بویژه بعد از انقلاب اسلامی ایران به اساس نظام حقوقی اسلام لطمه وارد ساخته است و آن را متشتت نموده است و به همین خاطر دستگاه قضایی کشور را نیز با مشکلات طاقت فرسای روز افزون مواجه کرده است.

ثانیاً از حیث منطق حقوقی هرگز صحیح نیست که جبران خسارت‌های حاصله از یک جنایت و یا حادثه واحد تحت دو عنوان مستقل از هم مطالبه شود همچنان که آرای هیئت عمومی نیز بیانگر این حقیقت است. در یکی از آراء آن هیئت چنین آمده است:

«دعوای ضرر و زیان وارده به شخص مزبور بر اثر همین جرم تحت عنوان دیگری غیر از دیه فاقد مجوز می‌باشد».

در فتاوی‌ای قریب به اتفاق مراجع سنی و معاصر نیز بر همین نکته تأکید شده است، که در جای خود به طور مفصل بحث خواهد شد.

بنابراین اگر ما با «علم و دانش امروزی» متون دینی و روایی خود را بازخوانی کنیم به طور قطع به فهم تازه‌ای از نهادهای دینی دست خواهیم یافت و از این طریق بسیاری از معضلات موجود حل خواهد شد. اتخاذ چنین شیوه‌ای برای تحقیق کرچه کاری بس سنگین و طاقت فرساست ولی هیچ چاره‌ای وجود ندارد. ما نمی‌توانیم مجهولان و ضعف تحقیقات خود را خود را به نام تعبد^{۱۹} به قاعده حقوقی تبدیل کنیم و بی توجه به عواقب اجتماعی، فرهنگی و حقوقی قضیه، آن را ملاک عمل قرار بدهیم.

نگارنده بسیار تلاش کرده است تا بلکه بر اساس روایات مربوط به دیه یک نظام منسجم و روشنی از دیه ارائه دهد که با منطق حقوقی امروزی قابل درک باشد که البته

۱۹ - تعبد در دین را نمی‌توان منکر شد بسیاری از مفاهیم عالی دینی چه بسا در خور فهم ما نباشد. اما اگر به بهانه نمید. دست از تحقیقات گسترده و عمیق برای درک کتاب و سنت برداریم. قطعاً با توصیه‌های موکد قرآن و سنت نمی‌سازد. بویژه در آنجایی که مشکلاتی حاد برای مردم مطرح است.

کاری سخت و دشواری می‌باشد. تصور کنید؛ ما به ناچار باید دیه را حداقل در ۱۴ قرن قبل، یعنی زمان بعثت پیامبر اسلام (ص) مطالعه کرده و از آن چنان تصور و فهمی بدست بیاوریم که مردم و عرف آن زمان داشت. و این امر، کار ساده‌ای نیست، تازه، تا اینجای کار، قدم اول برداشته شده است. چرا که باید آن را در متن زندگی امروزین طوری قرار دهیم که پاسخگوی نیازهای ما باشد و آن بسیار دشوار است به جهت اینکه برداشته‌های اولیه از دیه تا به امروز دست نخورده باقی مانده است؛ و لذا فهم و درکی که صدها سال بر اذهان و عقول ما سایه افکنده است به راحتی قابل نقد نخواهد بود و قرائت جدید از آنها، مسئله‌ای نیست که به راحتی در درون فرهنگ ما با ویژگیهای خاص خودش قابل هضم باشد.

به نکته دیگری نیز باید اشاره کرد، احتمالاً این سؤال ذهن ما را می‌آزارد که مگر قرار است دین خود را با شرایط روز تطبیق دهد، به تعبیر دیگر، مگر این امر عصری کردن دین نیست؟ در این صورت نقش هدایت‌گری دین چه می‌شود، آیا دین که برای هدایت مردم آمده است در این صورت دنبال روز مردم و زمانه نخواهد بود، به طور اجمال باید گفت:

اولاً فقه همه دین نیست، وجوه فلسفی، کلامی، سیاسی، اجتماعی، تاریخی و به طور کلی قدرت فرهنگ و تمدن سازی دین را نباید دست کم گرفت. اگر دین زنده و فعال در جامعه حضور داشته باشد طبعاً جامعه نیز دینی خواهد بود در این صورت در واقع فقه در جهت آرمانهای دینی تحول می‌یابد.

ثانیاً ما در حالت کلی دو نوع تحول و دگرگونی در جامعه داریم. نوعی از آن ناشی از ضرورت زندگی و رشد و تکامل علم و انسان است و این سنت الهی حاکم بر هستی است این دگرگونی نه تنها منفی نیست که دین برای رشد جامعه، ما را در حرکت به آن سوی تشویق می‌کند. اما تحولاتی دیگری ممکن است صورت بگیرد و تبدیل به عرف شود لکن آن تحولات الزاماً نتیجه علم و پیشرفت نباشد بلکه به دنبال هوس و لابی‌های انسان شکل بگیرد. در این صورت نقش دین بیشتر برجسته می‌شود. در اینجا نه تنها دین دنباله رو نیست که آن را انحراف تلقی کرده و از رفتن بدان سوی نهی می‌کند. البته شاید مرز شفاف و همه فهمی نتوان برای این تحولات ترسیم کرد. اتفاقاً همین نکته است که ضرورت اجتهاد را توجیه پذیر می‌کند و نیاز جامعه به نخبگان دینی را تبیین می‌نماید. و ما می‌دانیم

خسارت‌هایی که بحث شد محصول علم و دانش امروزی است نه نتیجه هوس و خواهش‌های نفسانی.

نگارنده هرگز در صدد ارائه نظریه جامع نیست؛ این امر نه در خور شأن علمی اوست، و نه در این مقال، با این فرصت محدود امکان چنین کاری وجود دارد. اگر این رساله بتواند سئوالات موجود را منظم‌تر و دقیق‌تر بیان کند و سر نخهای تازه‌ای را برای حل این معضل ارائه دهد، انتظار شخص نگارنده را برآورده کرده است.

www.ketab.ir